

РЕЦЕНЗІЇ

ДОСЛІДЖЕННЯ ОДЕСЬКИХ ІСТОРИКІВ ПРО УНІВЕРСИТЕТСЬКУ ЦЕРКВУ

Левченко В.В. Олександро-Невська церква Новоросійського університету: історія, персоналії, документи / В.В. Левченко, Г.С. Левченко. – Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2015. – 360 с.

Ще в 1960-ті рр. здавалося, що релігія відмирає. Релігійність не була особливо поширеною не лише в офіційно-атеїстичному Радянському Союзі чи показово світській Європі, але і в таких містах як Тегеран чи Кабул. Але потім на зміну державному секуляризму прийшов потужний релігійний ренесанс, пов'язаний з утвердженням неоліберальної моделі Р. Рейгана і М. Тетчер на Заході, руйнуванням СРСР та ісламською революцією в Ірані.

На пострадянському просторі масове звернення до релігії стало однією з парадоксальних особливостей модернізаційного процесу. Цей феномен знайшов вияв у динамічному зростанні релігійних організацій і кількості людей, що ідентифікують себе як віруючі. Однак, як не дивно, Україна, де більшість населення вважає себе віруючими, потерпає від таких бід, як насильство, злочинність, корупція тощо. Водночас релігійні організації часто дбають не так про духовні, як про мирські справи, підміняючи побудову «соборів душі» речами цілком матеріальними, намагаються втручатися в життя секуляризованої держави. Частина громадянського суспільства вже звертає увагу, що, якщо так піде й далі, то може виникнути така ситуація, як в сусідній державі, де відбулась реставрація цезарепапизму і серед колег поширився жарт: «Хто не в рясі, той не історик». Тому постає необхідність знайти розумну середину між минулим насадженням войовничого атеїзму та показушно-бездушним масовим воцерковленням, яке не має нічого спільного з відродженням духовності.

На історичну науку незалежної України релігійний ренесанс справив переважно позитивний вплив. За цей час історія церкви та релігійної думки стала одним з провідних напрямів історичної науки, сформувалась ціла плеяда оригінальних дослідників, котрі продовжують славні традиції «метрів» церковної історії та світських істориків церкви В. Антоновича, С. Голубева, П. Лашкарьова, І. Малишевського, В. Пархоменка, М. Петрова, О. Покровського, П. Терновського, Ф. Тітова, С. Томашівського та ін.

Одним з прикладів сумлінного історичного дослідження в царині історії церкви може слугувати монографія одеських істориків Валерія та Галини Левченків, присвячена Олександро-

Невській церкві Новоросійського університету. Автори переконані, що вивчення закритих радянською владою християнських святинь та повернення народу до джерел є важливим і актуальним на сучасному етапі розвитку України, адже «православ'я передається від покоління до покоління на генному рівні та є складовою генного коду кожного українця» (с. 8). Церква святого благовірного князя Олександра Невського Імператорського Новоросійського університету з 1817 по 1920 рр. була осередком православної культури для одеситів. Упродовж 102 років вона виступала як символ і охоронець навчальних закладів Південної Пальміри – спочатку Рішельєвського ліцею, а згодом – Імператорського Новоросійського університету, якому минулого року виповнилось 150 років.

Структурно монографія складається з чотирьох розділів та об'ємного додатку. Значно спрощує роботу і є показником високої фаховості видання обширний іменний покажчик. Перший розділ «Олександро-Невська церква Новоросійського університету: історія та доля» включає власне нарис історії храму. Автори виділяють три періоди функціонування церкви: за часів Рішельєвського ліцею (1817–1865 рр.), за часів Новоросійського університету (1865–1920 рр.) і після закриття в 1920 р. Серед зібраного матеріалу заслуговує на увагу виокремлення особливостей навчальних церков (с. 25–27). В. В. та Г. С. Левченки стверджують, що вони були «янголами-охоронцями» *alma mater*, збираючи у своїх стінах представників викладацької і студентської корпорацій, мешканців і гостей міста задля отримання духовної підтримки та благословення своєї діяльності.

Водночас, влада вживала всіх заходів з воцерковлення молоді й виховання її в християнському дусі. Студенти були зобов'язані відвідувати святкові богослужіння, причому спеціальний чиновник складав список відсутніх (с. 32). Аналогічні вимоги існували і в інших тогочасних навчальних закладах. Зокрема, ректор Імператорського університету Святого Володимира регулярно нагадував інспекторові та його помічникам простежити, щоб усі студенти православного віросповідання брали участь у всеношній. До обов'язків інспектора входило слідкувати, щоб студенти сумлінно виконували

ли релігійні обряди. Якщо ж студент під час релігійного свята був відсутній в університеті, він повинен був надати «свідоцтво», видане місцевим священиком. Думається, що в цьому випадку адміністрація дбала не лише про духовний розвиток підростаючого покоління, а й була зацікавлена у сповіді студентів, оскільки сповідь передбачала визнання гріхів, в тому числі й політичних.

Ще один важливий аспект, порушений в монографії, – фінансування університетської церкви. Попри те, що вона не вирізнялась багатством начиння і ризниці, з боку держави та благодійників виділялись значні кошти на її утримання. Заможні чиновники, купці й підприємці охоче жертвували на храм, допомагаючи тим самим і навчальному закладу, адже бачили в релігії засіб виховання кращих моральних якостей людини (с. 41).

Автори детально висвітлили історію закриття Олександро-Невської церкви після встановлення радянської влади, показали позицію частини університетської професури, що виступала за збереження церкви та залишення її на колишньому місці. До сьогодні церква в Одеському університеті не відновлена, хоча автори явно не заперечують проти такої перспективи, наводячи приклади відкриття храмів при вишах України (с. 64–65).

Другий розділ монографії В.В. і Г.С. Левченків являє собою біографічні нариси причту Олександро-Невської церкви. На основі архівних документів і мало відомих дореволюційних публікацій відтворюються життєписи її настоятелів: архимандрита Феофіла (П. Фінікова), протоієрея І. Гербановського, архимандрита Порфирия (К. Успенського), протоієрея М. Павловського, О. Кудрявцева, В. Войтковського та О. Клітіна, а також дияконів, старост і регентів церкви.

Наступні розділи присвячено особливій групі історичних джерел – метричним книгам, які широко використані авторами в рецензованому дослідженні. Вони є одним з найменш вивчених комплексів масових джерел дорадянського періоду, виконують культову, статистико-демографічну, правову та інші функції. Інформація метричних книг дозволила простежити історію церков Одеси, демографічні рухи населення, з'ясувати долю персоналій, уточнити їхні важливі життєві дати, обстави-

ни особистого та громадського життя тощо (с. 158). Метричні книги також є основою для генеалогічних студій.

Третій розділ «Метричні книги як історичне джерело» розкриває особливості та значення цих документів для історичної науки. Автори підкреслюють, що на сучасному етапі, в контексті звернення суспільної уваги до історичного минулого, посилилася необхідність залучення до наукового обігу нових джерел, у тому числі й матеріалів церковної реєстрації, що мають значний, ще не розкритий у повному обсязі, інформаційний потенціал. У зв'язку з цим виникає необхідність узагальнення досвіду вивчення метричних книг, оцінки ефективності наявних методик при розкритті інформаційної можливості метрик, а також встановлення їх місця у комплексі джерел (с. 99). В.В. і Г.С. Левченко вдаються до глибокого екскурсу в історію метричних книг та їх вивчення, демонструючи при цьому блискучу ерудицію й глибоке знання літератури.

Логічним продовженням попереднього виступає четвертий розділ монографії «Метричні книги Олександро-Невської церкви Новоросійського університету в науковому просторі». При роботі з цими джерелами авторами були застосовані комплексні методи обробки інформації, що поєднали у собі елементи математики, статистики, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Вони фактично вперше вводяться в науковий обіг і з огляду на великий джерельний потенціал автори вмістили їх як додаток до свого дослідження (с. 164–336), що дасть змогу уважному досліднику самостійно відшукати цікаві матеріали з різноманітних сюжетів нашої минувшини. Наприклад, автора цих рядків, як дослідника руху декабристів, не міг не зацікавити факт одруження в Олександро-Невській церкві 31 жовтня 1882 р. племінниці трьох декабристів Ольги Василівни Муравйової-Апостол з «командиром № 3 ескадрону лейб-гвардії гусарського Його величності полку, ротмістром Антоном-Станіславом Костянтиновичем Гартінгом, римо-католицького віросповідання» (с. 179).

Хочеться вірити, що напрям, започаткований дослідженням Валерія та Галини Левченків, яке вже стало помітним явищем в історії церкви та історії університетів, матиме продовження в українській історіографії.

© Юрій Латуш